



Az SFX használata és használhatósága

Washington állam egyetemén 2001 júliusában implementálták az új könyvtárportálok egyikét, a kontextusérzékeny linkelés egyik csúcstermékét, az SFX-et (<http://www.sfxit.com>). *J. Cummings* és *R. Johnson*, az egyetem könyvtáros kutatói az SFX-szel való eddigi használati tapasztalatokról számolnak be az SFX integrált részeként működő, részletes és sokoldalú adatokat megjelenítő statisztikai modul segítségével. Az újonnan megjelenő termékek ilyen, gyakorlati adatokra, felmérésre támaszkodó bemutatása azért értékes, mert megfelelő mértékben tudja orientálni a termékválasztás dilemmája előtt álló könyvtárakat, hiszen – valljuk meg – a gyártók/forgalmazók prezentációi, a demók „bogármentes” (azaz zavar nélküli, angolul: bug-free) működésről regélnek, s e felhőtlen, kristálytisztá világba általában nem hallatszanak fel az installálással és a szolgáltatás seregnyi bugjával küzdők panaszai, sirámai. (Hasonló, gyakorlati tapasztalatokat rögzítő tanulmányt olvashatunk *Nicholas Lewis* tollából: Talking about a revolution? First impressions of Ex Libris's Metalib címmel az SFX ikertermékének számító Metalibról az *Ariadne* c. online folyóirat 32. számában. = <http://www.ariadne.ac.uk/issue32/metalib/>)

Az SFX a „speciális effektusok” (special effects) kifejezésből képzett fantáziánév, amelynek lényegét azonban jobban kifejezi a kontextusérzékeny referenz-linkelés (context-sensitive reference linking) meghatározás – a névválasztásról később még lesz szó. A tudományos közlemények digitális linkelésének, összekapcsolásának újabb lépcsőfokára jutott ezzel a fejlődés. Korábban a bibliográfiai tétel és a teljes szövegű anyag között az ugrópont az adott rendszerhez képest vagy belső, vagy külső lehetett. A nagy aggregátorok, teljes szövegű adatbázisok – mint az EBSCO vagy a ProQuest – egyazon szolgáltatáson belül építették föl a bibliográfiai rekord és a teljes szövegű dokumentum közötti linket. Más adatbázisok, mint pl. a SilverPlatter pedig a bibliográfiai rekordtól a teljes szöveghez vezető külső linket kínálták, amely vagy

egy adatbázis-szolgáltatóhoz, vagy egy kiadó weblapjára mutatott. Ezt hamarosan követte a külső és belső linkelés egyidejű felkínálása. Ám az újabb minőségi ugrás tekintetbe veszi a használói kontextust is, az adott intézmény jogosultságát a használandó célobjektum, dokumentum, teljes szöveg tekintetében. Például az EBSCOhost egy adott linkje a használót az EBSCOhost adatbázisból egy kiadói weblapra viheti, de innen a tényleges elérés teljesen bizonytalan: csak az érvényes intézményi előfizetés függvényében léphet be a céldokumentumhoz, különben pedig a visszautasítással a keresési folyamat vakvágányra jut. Ennek a helyzetnek a kezelésére lép be a forrás–cél közé egy harmadik elem, az SFX-szerver.

Az eddigi jellemzők alapján és a továbbiak megelőlegezésével itt tömören annyit mondhatunk, hogy az SFX a kontextusérzékeny referenz-linkelés platformfüggetlen eszköze, amely könyvtári forrásokhoz dinamikusan generált linkhalmazokat hoz létre, s teszi mindezt az elektronikus dokumentum metaadataira támaszkodva. A könyvtárosok által kitalált SFX és annak nyomán kifejlesztett hasonló rivális termékek a metaadatot az OpenURL szabvány formátumában eljuttatják a forrásadatbázisból (source) egy közbülső állomásra, a linkfeloldóhoz (link resolver). A linkfeloldó az SFX-szerveren van, így a könyvtár a saját szerverén át tudja irányítani-ellenőrizni az olvasói használatot. Az SFX szolgáltatási képernyőről lépünk aztán tovább a harmadik képernyőre, a választott célhelyre vagy célpontra (target). Az alkalmazásban fontos elem a „küszöb” (threshold), amely a számba jöhető célpontokra vonatkozó attribútumok sora (időtartomány, kötet, füzet stb.). A küszöb dönti el, milyen hipertextes linkek, bővített szolgáltatások (extended services) jelenjenek meg a felkínált SFX-menüben. A célpontok azután erről az oldalról hívhatók – a fölkinált linkek bármelyikén keresztül léphet a használó a célpontra –, vagyis ezen a felületen már csak az adott kontextusban elérhető források jelennek meg. Ezzel az eszköz-

zel az intézmény kézben tarthatja a minőségi szolgáltatást, és garantálhatja, hogy használók minden forráshoz hozzáférést kapjanak – nincs többé számukra „döglött” link.

A Washington State University könyvtárában – mint a legtöbb felsőoktatási intézményben – elérhető forrásadatbázisok főleg absztrakt-index szolgáltatások (Abstracting and Indexing – röviden: A&I), de léteznek linkek teljes szövegű kiadói weblapokhoz, preprint-archívumokhoz, OPAC-okhoz, tartalomjegyzék-szolgáltatáshoz (Table Of Contents – röviden: TOC), vagy helyi adatbázisokhoz is. Ezeket a különféle forrásokat az SFX kapuján át a használó intézmény „kontextusa” alapján lehet meghívni. De térjünk vissza egy pillanatra a szolgáltatás lelkére, az OpenURL protokollra. Az amerikai szabványügyi szervezet (NISO) által 2003 augusztusában elfogadás előtt álló OpenURL a metaadat szállításának standard módszere. Az érdekesség kedvéért lássunk egy egyszerű mintát: http://sfx.aaa.edu/menu?genre_article&issn=12345678&volume=14&issue=9&spage=1&date=1998&ulast=Smith&aufirst=John

Az OpenURL három részből áll: alapazonosító URL (base URL); a linkfeloldó címe (azaz a cím, ahova az OpenURL-t épp küldjük); a metaadat – cikk stb. adatai (a kérdőjel utáni rész – azaz a célkereséshez szükséges adatok). Mint látható, a szintaxis a *név=érték* párok láncolata, és megfelel egy HTTP GET-kérésnek. Az egyes metaadat-elemeket az & jel különíti el egymástól. A protokoll dinamikus, tehát a metaadatokat további azonosítókkal, pl. a digitális objektum azonosítójával (Digital Object Identifier = DOI) lehet bővíteni.

Az SFX aktiválásakor az olvasó – a hármas linkelési folyamatnak (forrás–linkfeloldó–cél) megfelelően – három különböző típusú képernyővel fog találkozni. A keresés kiindulópontja, a forrásképernyő olyan, mint bármely böngésző, kivéve, hogy látható rajta az SFX-ikon. Az ikonra kattintva külön ablakban hozható elő az SFX szolgáltatási képernyő. A szolgáltatási képernyő menüje már „kontextusérzékeny”, szűkített – innen a rendelkezésre álló irányokba léphetünk: kereshetünk a helyi katalógusban, a forrásképernyőn található cikk teljes szövegét előhozhatjuk, illetve megkérhetjük a cikket dokumentumszállítótól vagy könyvtárközi kölcsönzéssel. Olyan beállítást is alkalmazhatunk, hogy ha pl. egy folyóirat több, könyvtárunkban elérhető adatbázison keresztül elérhető, akkor ezeket mind fölkinálhatjuk, és az olvasó dönti el, melyik adatbázison át kíván eljutni az

online folyóirathoz. A szolgáltatás kiválasztása után a célhely új ablakban jelenik meg a webböngészőn belül, de akár vissza is léphetünk a forráshoz, az induló találati halmazokhoz. Arra is mód van, hogy a célpontképernyőt mint SFX forrást aktiváljuk, azaz a célpontból mint új keresési forrásból újra meghívhatjuk az SFX szolgáltatási képernyőt, onnan pedig a célpontokat, és így tovább.

Azzal, hogy a linkek létrehozása dinamikus adatbázison alapul, a statikus URL-ek gyors avulásával járó karbantartást megspórolhatjuk. Olyan környezetbe kerülünk, ahol az elektronikus objektumok dinamikus linkelése az OpenURL szabvány révén gyakorlati előnyökkel jár a linkkarbantartás egyéb módszereivel szemben. Pl. az URL-ek szüntelen javíthatása fölöslegessé válik: a dinamikus linkelés a 856-os MARC mező karbantartását teheti feleslegessé.

A mára szabvánnyá vált fejlesztés első szakaszában még csak bibliográfiai metaadatokról volt szó, bár a rendszer egyik alkotója, a dinamikus linkelés atyja, *Herbert Van de Sompel* szerint az eszköz alkalmas bármely dokumentum metaadatait használni: az OpenURL specifikációt kiterjesztette a tudományos kommunikáción túl fekvő egyéb információs környezetre. Az erre vonatkozó elméleti alapvetése a francia „alternatív út” kifejezésre utaló „Bison-Futé modell” (Generalizing the OpenURL framework beyond references to scholarly works. = D-Lib Magazine, 7. köt. 7–8. sz. 2001. <http://www.dlib.org/dlib/july01/vandesompel/07vandesompel.html>).

A Washington állami egyetem az SFX-et vásárolta meg elektronikus forrásai integrált kereséséhez. Az SFX által garantált zökkenőmentes kapcsolat és hozzáférés létfontosságú az amerikai egyetem számára, mivel az állam területén vagy féltucat egymástól távol levő campus között kell a kommunikációt fenntartani. Az SFX implementálása után 2001 augusztusától egészen 2002 februárjáig tartott a források aktiválása. Csaknem az összes szabadon hozzáférhető e-folyóirat célhelyként bekerült az SFX rendszerbe. A szerzők használati elemzése a 2002. május 12-i statisztikai adatok alapján készült. Az SFX használata folyamatosan nőtt az első időszakban: a kezdeti napi 20 használó 2002 áprilisára 231-re nőtt. Oka ennek részben a források folyamatos bővülése – előfeltétele pedig, hogy a célpontszolgáltatók egyre nagyobb számban tudták fogadni az OpenURL formátumot. A Web of Science és a ProQuest után 2001 dec-

emberében már – sok egyéb adatbázis mellett – a FirstSearch által kínált adatbázisok (Agricola, ERIC, Sociological Abstracts, MLA Bibliography) is kereshetővé váltak az SFX-szel, valamint hat adatbázis (Biological Abstracts, Sport Discus stb.) a SilverPlatteren keresztül, és három további adatbázis a Cambridge Scientific Abstracts révén. A használat bővülésében nem elhanyagolható tényező az SFX különböző módszerekkel (könyvtári bemutatók, oktatás, tanszéki instruálás) történő propagálása, amelyet az egyetem könyvtárosai vállaltak. A statisztikai modul adatai alapján a használók két legnépszerűbb kérése a teljes szöveg lekérése (getFullText), valamint az állományi adatkérés az OPAC-ban (getHolding). A teljes szövegű források statisztikájában nagy a megoszlás: 5625 folyóiratcímet kértek le az SFX-ben 2001 augusztusa és 2002 áprilisa között, ebből 2463 címet csupán egyetlen alkalommal.

A használhatósági felmérések az SFX interfész-problémáira keresték a választ. A ProQuest és a Web of Science használatát szondázták 2001 őszén oly módon, hogy két megfigyelő ült a tesztalanyok (egyetemisták, kutatók és oktatók) mögött, és követte a keresés folyamatát. Mindkét adatbázis-szolgáltatás esetében arra a kérdésre kellett a

tesztelőknek válaszolniuk, hogy „Lát-e a képernyőn olyan gombot, amelyre kattintva a cikk szövegéhez juthat?” Vagyis az olvasók összekapcsolják-e a képernyőn látható SFX-ikont az SFX-funkciókkal, ha még nem hallottak az SFX-ről. Kiderült, hogy az SFX-gomb az olvasók többségének nem mond semmit, nem elég intuitív. Azaz nem tudják, hogy használható szolgáltatás rejlik mögötte. Több tesztalany jelezte, hogy szerencsésebb lenne az SFX-gomb helyett valamilyen, a kiterjesztett szolgáltatás jellemzőjére utaló felírás, pl. *teljes szöveg* vagy *bővebben*. (Egy másik, a terjesztők által ugyancsak használt terminus, a *Link Seeker* máig szemléletesebbnek tűnik.) A felmérés eredményét és az ajánlásokat az egyetem elküldte az SFX terjesztőjének, az Ex Libris cégnek. Összefoglalva elmondható, hogy a szerzők szerint a navigálási zökkenők ellenére az SFX kényelmes módszer a dinamikus linkkereséshez, s – tegyük mi hozzá – a kérdéses szoftver sikerét a felmérés óta eltelt időszak csak megerősítette.

/CUMMINGS, Joel–JOHNSON, Ryan: The use and usability of SFX: context-sensitive reference linking. = Library Hi Tech, 21. köt. 1. sz. 2003. p. 70–84./

(Bánhegyi Zsolt)